

leg ebben jobban érezhető. A második fogalmazás lényegesen átgondoltabb a kézírásos szövegnél. A kiadáskor Kazinczy elhagyta a kéziratban Bevezetésként álló „A Biblia’ könyveinek ismérte” és a bibliai történeteket követő „A christianismus’ történetei a’ mai időkig, különösen Magyar-és Erdélyországban” című fejezeteket. A történetek számát több mint megkétszerezte, de a meghagyottak szövegében is sokat változtatott a kiadásban.

Az első fogalmazásból még hiányzik a katekizmus. A könyörgések száma a kéziratban 10, a nyomtatványban 15.

Bár irodalomtörténetileg a *Biblia Kazinczy szavaival* azt mondhatni érdektelen, s a Kazinczyról alkotott képen ez a kiadvány nem változtat, örülnünk kell, hogy napvilágot látott a *Szent történetek* első fogalmazványa, mégpedig minden igényt kielégítő, igen jól sikerült fakszimile kiadásban. Busa Margit szöveggondozói munkája elismerésre méltó.

A szöveget kísérő megjegyzései *Utószó*) minden szükséges tájékoztatást megadnak. Talán módját kellett volna ejtenie, hogy a két szöveg egymásik szavát valahol jegyzetben megmagyarázza. Hasznos lett volna bemutatnia, milyen jellegű átfogalmazást végzett Kazinczy, könyve hogyan viszonyul forrásaihoz, elsősorban Hübnerhez, és esetleg az őt magyarra fordító elődökhöz. Egy ilyen részletes összevetés esetleg megemelte volna Kazinczy érdemét. Egy-két sajtóhiba minden igyekezet ellenére benne maradt a jegyzetekben. Ilyenek kell tekintenünk a 426. lapon János evangéliumának XLX. részére utalását XIX. helyett, és ugyanitt Máté XIII. része helyett a hivatkozás helyesen: XVII. rész. A 437. lapon az utolsó sorban a „Zwey leere Zeiten”-ben bizonyára a *Zeilen* a helyes.

VARGA IMRE

Az erdélyi ferences kuzstódia történetei. Kájoni János: *Fekete Könyv*. S. a. r. MADAS Edit, az okleveleket ford. SZLOVÁK Kornél. Szeged, 1991. 145 p. — Györffi Pál: *Az erdélyi ferences kuzstódia története*. Ford. és kiad. DOMOKOS Pál Péter. Bp. 1989. 92. p.

Az 1640-ben feállított erdélyi Stefanita-örség, majd 1729-től provincia történetét legelőször Kájoni János írta meg, 1683–84-ben. A kéziratot Györffi Pál ferences tartományfőnök 1729-ben Rómában kinyomatott, Csíksomlyón 1729-ben és 1737-ben újra kiadott latin nyelvű történetében

(*Ortus, progressus, vicissitudines, excisio et restauratio, olim custodiae, nunc ab anno M.DCC.XXIX. provinciae Transylvaniae ordinis Minorum S. P. N. Francisci strictioris observantiae tituli Sancti regis Stephani*) „Liber niger” néven idézi. Kájoni kéziratának élére az erdélyi kuzstódiának provincia rangra történt emelése (1729) után került az alábbi cím: *Provinciae Transylvanicae Fratrum Minorum Strictioris Observantiae Manuscripta Jo. Kájoni*.

Munkájának az elején Kájoni dokumentumgyűjteményt ad a kuzstódiára vonatkozó legfontosabb iratokból. Elsőként VIII. Orbán pápa 1640. február 3-án kelt brevét közli az erdélyi örség felállításáról. A *Congregatio de Propaganda Fideitől* származó határozatok, a magyar királyok és Erdély fejedelmeinek megerősítő levelei, a mikházi, fejéregyházi, szárhegyi kolostoroknak tett adományozásokról szóló írások, főkirálybírói rendeletek — összesen 16 dokumentum — (közben egy helyt Kájoni feljegyzése az 1681-es földrendgésről, Apafi 1681-es, 1682-es, 1683-as kitamadásáról) előzi meg a történeti részt.

Az erdélyi katolikus főurak 1629-ben fordultak a magyarországi salvatorianus, 1630-ban a bosnyák ferences tartományhoz, hogy a súlyos paphiányra való tekintettel szerzeteseket küldjenek a még megmaradt katolikus hívek szolgálatára, illetőleg hittérítésre. Nehézséget jelentett, hogy az Erdélybe érkezett bosnyák ferencesek nem tudtak magyarul. Másrészt, mikor a pápai brevét az új örséget az obszervánsok megreformált, szigorúbb rendtartású ágazataként állította fel, a bosnyák ferencesek ellenálltak; az egész örséget, de legalább a mikházi rendházat fennhatóságuk alá kívánták vonni. Az eltérő rendi szabályok mellett a származás, a nyelv is elválasztotta a bosnyákokat a magyaroktól. A több mint 25 esztendőn át folyó torzszalkodás, a tettelegességig fajuló csatározás csak 1666-ban ért véget, amikor a bosnyákokat karhatalommal távolították el Mikházáról, és megtiltották, hogy ezentúl valakit ebből a nemzetből befogadjanak a közösségbe.

A kéziratnak a 38r oldaltól a 64v oldalig teljesen összefüggő része adja az erdélyi ferencesek történetét, az örség megalakulásától 1667-ig. Kájoni szem- és fültanúként, részben az eseményeket alakító résztvevőként írja meg a dolgokat. Közben megemlékezik mindenről, ami a katolikusok helyzetére Erdélyben hatással volt. Helyenként magáról is vall.

A Kolozsvár környéki vallási állapotokról szólna elmondja pl., hogy ott csupán négy község maradt meg katolikusnak, köztük Jegenye, mely egy időben olyan szegény volt, hogy nem bírt katolikus

papot szerezni, és a szomszéd falu kávinista papját fogadta fel, hogy temessen, kereszteljen (de ne prédikáljon — „nequaquam praesumeret eis concionari!”). Anyja szavai szerint ez a lelkész keresztelte meg őt is 64 évvel e sorok írása előtt. („Haec a matre mea accipi, quae per talem Ministrum ante annos 64 baptizari me (qui haec scribo) in ea Ecclesia fecit.” 45v.) A sajtó alá rendező a jegyzetben 54 helyett — helyesen — elírásnak tartja a számot. (A 64v-on a történetet befejező sorában Kájoni 54-et írt!). Ugyanitt azt mondja Kájoni magáról, hogy ebben a faluban, tehát Jegenyén született („quae me in lucem hanc edidit” — 45r). Pedig a saját kezével írt *Hortvlvs devotionis* címlapján azt írja: „per me Fratrem Ioannem Kaioni, de Kús Kaion”, s ez alapján a Szolnok-Doboka megyei Kisbajont tekintik szülőfalujának.

Egyébként ritkán szólal meg első személyben. De ez nem azt jelenti, hogy személyességét ne éreznénk lépten-nyomon. Amikor a mohácsi csatavesztésnek a katolikus magyar egyházra következő soha ki nem hevert csapásáról, Szapolyai János törökkel szövetkezésének „felháborító gaszágáról”, a reformáció új tanait oly bölcsen támogató főuraink egyházi birtokokat szerző mohóságáról, az új tanításoknak Erdélyben tűzvészként terjedéséről és a katolikus hívek körében végzett pusztításáról beszél, éppolyan szenvedélyességgel, megfogalmazott és egyre fogyó hitsorsosainak féltésével szól, mint amilyennel a bosnyák ferenceseknek a magyar testvérek ellen még „egy eltévelyedett keresztényhez sem illő” családságait, fortélyait, erőszakosságait tárgyalja, és óvja tőlük „Szent István magyar király áldott őrségének édes gyermekeit”. Talán elfogult „tárgyilagosság” a részéről, hogy Apafinak Erdélyből 1681-es kitamadását a „pápis-ták rontásának” szándékában látja, de általában mindig az igazságot keresi és írja. És teszi mindezt megértéssel. Példaként idézhetjük a háromszéki nős papokról írottakat: „Az igen kevés számú pap közt is alig akad nőtlen, sőt ünnepélyes, nyilvános esküvőn nősültek meg, s ezek mind a mai napig [1683–84!] megvannak, szolgálatukat és áldozatbemutatásukat azonban a nagy szükség mégis fontossá teszi” (96.).

Kájoni történeti munkája nem ér véget a 64v lappal. A kusztódia történetét az előjárók felsorolása követi, 1687-ig Kájoni írásával. (A névsor 1718-ig sorolja fel a tisztségviselőket.) Kájoni a kéziratban két üres lap után *Conventus csikiensis* cím alatt a csiksomlyói rendház és templom 1661-es pusztulását és újjáépítését ismerteti. Ezután a kolostor jötevőinek ábécé rendben összeállított névsora következik, majd a templom felsze-

relési leltárát adja házfőnöksége idejéből, az 1683. július 28-i helyzetnek megfelelőleg.

A Madas Edittől sajtó alá rendezett kiadás első része a „Fekete könyv” szövegét adja közre, tehát forrásközlés. A második rész a latin szövegek fordítását tartalmazza. Okos szómagyarázat segíti a tökéletes megértést. Az Utószó beszél röviden a kéziratról, Kájoniról. Névmutató zárja a kiadványt.

Mindkét fordító, egyikük sajtó alá rendezőként is tökéletes munkát végzett. A 22. számú jegyzet magyarázatát kell csupán kiigazítani. Arius nem ókori eretnek volt. Az arianusok (unitáriusok) felekezetének apostola 280–336 között élt.

A Domokos Pál Péternek köszönhetőleg megjelent Kájoni-mű jelentős forrás nemcsak az erdélyi ferences kusztódia történetére vonatkozólag, hanem a 17. század erdélyi politikai, művelődési, főképpen azonban vallásügyi viszonyainak a megismerésére.

Hogy hasznos forrás volt valóban, mutatja, hogy a kusztódia, de szélesebb vonatkozásban a ferences rend történetének írói közvetlenül vagy közvetve belőle terítettek. Győrffy Pál szinte teljes szövegét, minden adatát átvette. Karácsonyi János műve (*Szt. Ferenc rend története Magyarországon 1711-ig*. Bp. 1922–1924. 1–2. köt.) közvetve szolgált forrásul, Győrffy munkáján keresztül. Amikor Karácsonyi Győrffire utal, csaknem mindig Kájonit kell értenünk, mert Győrffy őt írja át. Csak kevés új anyagot ad a Kájonitól is tárgyalt időszakot illetően.

Bővítéseinek forrásaira hivatkozik munkájának az elején.

Részletesebben szól a ferences rend régebbi magyarországi és erdélyi történetéről, amikor Erdélyben még nem létezett az önálló kusztódia. Új dologként olvashatjuk Anjou Károly feleségének, Erzsébetnek csodás római útját, amikor a városba érkezésekor maguktól zúgni kezdtek a harangok. Vagy Mária Magdolna ereklyéinek a törökök előli menekítését Budáról. Bővebben szól Capistrano Jánosról, a Po folyón való átkeléséről a vízre terített köpenyén; a török elleni küzdelemben, a ferences rendnek magyarországi szervezésében folytatott tevékenységéről. De attól kezdve, hogy a katolikus vallás hanyatlásáról kezd szólni, forrása Kájoni kézírata, helyenként rövidebbre fogva Kájoni szövegét, elhagyva némelyik adatát, máskor átfogalmazva, kissé bővítve tájékoztatásait. Szerkezeti változtatása, hogy a dokumentumokat — köztük Kájoninál nem szereplőket is — a szövegbe ágyazva közli a megfelelő helyen.

Kájoni a történetét a *Propaganda Fidei* 1667. szeptember 5-i ülésén hozott határozatának ismer-

tetésével és egy ezt követő „Antidotum contra Recidivam” (Orvosság a visszaesés ellen) címet viselő, szerzetestársait figyelmeztető befejező résszel zárja, mivel kéziratának további részei: a custosok jegyzéke stb. már tulajdonképpen nem kusztódiatörténet. Győrffy teljes szövegében közli a decretumot, és a custosok 1727-ig szóló névjegyzéke előtt az erdélyi ferences misszió működésének és eredményeinek bizonyítására közli a Katilikus Status 1726. december 14-i keletű elismerő bizonylatát.

Győrffy könyve foglalkozik még a kusztódiának provinciává való felemelésével. Részben az Erdélyi Katolikus Status kérelmére a Milanóban 1729. június 4-én tartott egyetemes káptalan tárgyalta az ügyet, s ez év május 20-án tette meg Csató Eleket, az eddigi custost az új provincia fejévé, helyébe custossá nevezte ki Győrffy Pált. Őt azután 1732. június 29-én provinciálissá választották. Ezt a tisztséget 1735. július 4-ig viselte, utóda Böngözi László lett. Ez az utolsó időpont megjelölés, melyet a könyvben olvashatunk.

Győrffy könyvének utolsó – negyedik – része „Az erdélyi provincia konventjeinek, rendházainak és lakóhelyeinek számáról” címet viseli. Saját szavaival ismertetjük mondanivalóját. „... konventet hatot számlál: a csíksomlyóit, a mikházit, a szebenit, az esztelnekit, a vajdahunyadit és a kolozsvárit. — Megszüntetett konventet pedig, amelyek most már csak rendházak, ugyancsak hatot számlál: a szászmedgyesit, a brassóit, az udvarhelyit, a szászvárosit és a gyergyóit. Residentiája pedig három van: a dési, a segesvári és a károlyvárosi”. Mikor röviden ismerteti ezek múltját és jelenét, legmelegebb hangon és leghosszabbban a csíksomlyói rendhárról és az ott a Boldogságos Szűz tiszteletére épült templomról beszél. A pünkösdi búcsúról, melyre „nemcsak Erdély közelebb fekvő helyeiről, hanem a Moldvai fejedelemségből is és Magyarországi területéről is a népek igen nagy tömege szokott ide zárandokolni”. A hely 1661. évi pusztulásáról majd újjáépítéséről szólva Kájonit szólaltatja meg, az ő *Liber Nigerére* utal. Elevenen rajzolja meg, hogy tartották távol 1694-ben a kolostor ellen támadó tárokat, amikor a házfőnök, Nizet Ferenc a nagyszámú iskolai ifjúságot és az odamenekült népsokaságot lándzsák helyett hosszú karókkal a kezükben, az asszonyokat fedetlen fővel és sötét ruhába öltözve csatasorba állította, s így seregnek álcázva a néhány lovasból és fegyveresből álló védőket, rászedte és visszavonulásra készítette a rabló-dúló tatárokat, a templomot és kolostort megmentve egy újabb pusztulástól.

Győrffy Pál latin nyelvű történeti munkáját Domokos Pál Péter fordította magyarra a második

csíksomlyói kiadás szövegéből. Az Erdélyért, „édes hazájáért” élő-haló fordító saját költségén jelentette meg a könyvecskét, „hogy az erdélyi szigorúbb szabályok szerint élő ún. obszerváns ferencesek 1640 és 1719 között végzett tevékenységét mindenki olvashassa egy hű ferences betűi nyomán” (7.).

VARGA IMRE

Köhler, Hans Joachim: Bibliographie der Flugschriften des 16. Jahrhunderts. Teil I. Das frühe 16. Jahrhundert (1501–1530). Band I. Druckbeschreibungen A–G. Tübingen 1991. XLVIII, 620 p. 25 cm.

A 15. század nyomdatermékei, az ún. ősnymotványok példányai az elmúlt száz esztendő során világszerte fokozatosan egyre gondosabb kezelésben és mind részletesebb feldolgozásban részesülnek. Ennek tudható be, hogy a régi nyomtatványokkal foglalkozók (könyvtárosok, antikváriusok, bibliográfusok) mind nagyobb és nagyobb érdeklődéssel fordulnak az időrendben következő, a 16. században készült kiadványok felé. Ez a korszak a világtörténelem egyik legviharosabb időszaka, elég ennek kapcsán csak a reformációra és a törökveszedelemre gondolni. A nyomtatványok tartalma is ennek megfelelően — a korábbi század termékeivel összehasonlítva — sokkal színesebb, érdekesebb és sokoldalúbb lett. Tehát nem csupán a logika mondatja, hogy az ősnymotványok után a következő korszak kiadványait kell most sorra venni, de azok tartalma is igen sokszor renkdívil vonzóvá teszi a velük történő behatóbb foglalkozást.

A 16. század nyomdatermékeinek feltárási mélysége természetesen még nagyon messze van az ősnymotványokétól, de egyedül a legutóbbi években is már jelentős előrehaladás történt ezen a téren. Abban a két országban ugyanis, ahol ebben a korszakban a legtöbb kiadványt — hozzávetőleg a világ össztermésének mintegy kétharmadát — állították elő, vagyis a németek és az olaszok, nagy vállalkozás keretében igyekeznek ezeket bibliográfiaileg regisztrálni. Közülük a nagyobbik és a hazai gyűjteményekben legjobban képviselt nyomtatványok, a német nyelvterületen készült kiadványok várhatóan 90 000 bibliográfiai egységet tartalmazó jegyzéke: *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (VD 16) (vö. Magyar Könyvszemle 1984. 261–264.). E vállalkozás első terméke az a szerzői betűrendes sorozat, amelynek várható terjedelme kb. 20 kö-